

Rasprava o ženama oko Isusa kao inspiraciji za današnje kršćanke u Crkvi i društvu

Elisabeth MOLTMANN-WENDEL, *Postati svoj čovjek.*

Žene oko Isusa, s njemačkog prevela Katica Knezović

(*Ein eigener Mensch werden. Frauen um Jesus*, Gütersloh,

Gütersloher Verlagshaus, 1980), Rijeka, Ex libris, 2018, 154 str.

Mato Zovkić

mato.zovkic@bih.net.ba

Elisabeth Moltmann-Wendel rođena je 1926., a umrla 2016. Protestantka je teologinja, supruga njemačkoga teologa Jürgena Moltmanna s kojim se zbližila u vrijeme rada na doktoratu teologije u Göttingenu, a nakon postignuća doktora 1951. vjenčali su se 1952. i dobili četiri kćeri. Ovu je rasprava o ženama oko Isusa posvetila svome mužu, što on ponosno ističe u predgovoru hrvatskome izdanju, a prevedena je na švedski, engleski, nizozemski, talijanski, japanski i korejski. Prvi je put objavljena 1980. i od tada devet puta nanovo tiskana, posljednji put 2009. godine. U ovo hrvatsko izdanje uvršten je i prilog Marie-Theres Wacker o autoričinu duhovnom i teološkom razvitku (145-154) kao onoj koja je »željela doprijeti do žena u bazi, u zajednicama i crkvenim udrugama i prihvatiti njihova pitanja i želje« (148). Religioznim se čitateljicama i čitateljima preporučuje da najprije pročitaju ovaj hermeneutski pristup teologiji autorice kako bi s više koristi razumjeli njezino uživljanje u ulogu žena oko Isusa te u današnjoj Crkvi i društvu.

Rasprava o ženama oko Isusa temeljena je na protestantskim komentarima evanđelja iz 1960-ih i 1970-ih godina te na poslijebiblijskoj tradiciji o tim ženama kod istočnih i zapadnih kršćana. Umjetničke slike tih žena autorici su znak kreativne prinove o shvaćanju njihove osobnosti i uloge u kršćanskim zajednicama. Kolikogod nam se činilo da je egzegetska literatura kojom se autorica bila poslužila danas stara, poruka koju nudi djeluje i dalje veoma svježe. Nakon uvoda, u kojem obrazlaže kako želi suvremenim kršćankama pomoći da sebe pronalaze nadahnjujući se likovima žena oko Isusa, živahno prikazuje sedam žena iz kanonskih evanđelja: Marta iz Lukina i Ivanova evanđelja, Marija Martina sestra, Marija iz Magdale koju spominju sva četiri evanđelista, neznanka koja je pomazala Isusa u kući Šimuna Gubavca (Mk 14, 3-9), skupina žena pod

Isusovim križem i na grobu Isusovu, prema Marku, Saloma majka Zebedejevih sinova (Mt 20, 20-28), Ivana žena Antipina službenika Huze (Lk 8, 1-3; 24, 10). Svako od ovih poglavlja načinjeno je prema ustaljenoj metodologiji: tekst evanđelja o dotičnoj ženi, citati komentatora o njima s današnjeg kršćanskog gledišta, autoričino egzegetsko-teološko preispitivanje, novi ili devijantni naglasci iz tradicije, u čemu je ljudska i vjernačka specifičnost dotične žene u vrijeme Isusovo i danas, kako je – prihvaćena od strane Isusa – našla svoju punu ljudsku i žensku osobnost. Za ovo hrvatsko izdanje svoje knjige napisala je poseban predgovor (9-12) u kojem pojašnjava da je prihvatila poziv na obradu ove teme zahvaljujući otkriću slike i legende o Marti koja je zmaja svezala svojim pojasom, a nije ga ubila mačem kao što je postupio sv. Juraj. Ističe da je obradom ženskih likova oko Isusa naučila kako je Biblija »pripovijest o hrabrosti i slobodi« te kako »moramo svoje naučene oblike tumačenja svetopisamskog teksta obogatiti razumom koji, izoštren osjetilima, može mirisati, kušati i osjećati i tako razotkriti nepoznate dimenzije pripovijesti« (11). Naslov je preporuka: postati čovjek – upućena svima ljudima, a posebno ženama koje se »sa svojim majkama i bakama već nalaze u procesu traženja samih sebe« (12). Na molbu izdavača njezin muž Jürgen Moltmann (protestantski teolog nade i političke odgovornosti o kojemu su i neki katolici pisali disertacije) napisao je »Predgovor hrvatskom izdanju« (13-14) u kojem pojašnjava da je Elisabeth bila fascinirana legendom o Marti: »Muškarac zlo uzvraća zlim, a žene preobražavaju zlo u dobro.« On priznaje da među ženama oko Isusa u ovoj knjizi nedostaje Majka Isusova, ali s radošću ističe da je Elisabeth 1988. godine zajedno s njim i s katoličkim teologom H. Küngom napisala knjigu »Što nas se tiče Marija?« (*Was geht uns Maria an?*, drugo izdanje 1991.).

U uvodu počinje od patrijarhalnih klišeja o ženama koji se temelje na površnom čitanju Biblije: žena je zavela muškarca, ona se posvećuje rađanjem i odgojem djece, najbolja je kada šuti. Pridružuje se kršćanskim feministkinjama iz Sjedinjenih Američkih Država koje pokazuju »jedinственost Isusova odnosa prema ženama i jedinstvenost društvene ravnopravnosti muškaraca i žene koja je iz toga proizlazila« (18). Tko tako čita evanđelja uvidjet će da »Biblija sadrži svjetski jedinstvenu povijest žena, njihove veličine, suvereniteta, mudrosti i hrabrosti. Ona je možda najzanimljivija knjiga o emancipaciji žena« (21). Žali što je patrijarhalna biblijska tradicija podgrijavala uvjerenje da je žena »muževljeva pokretna imovina« (22) te je »Biblija stoljećima korištena za to da se pitanje žena drži pod nadzorom«. Najavljuje da pomoću »nužne teološke mašte« želi razabrati kako su žene oko Isusa prije predstavljane te »Bibliju tumačiti cjelovito, to jest iz ženskog doživljaja života, dakle ne iz osjećaja rastrganosti, grijeha i krivnje, nego iz osjećaja prihvaćenosti i iscijeljenosti« (25).

Kad je riječ o Marti iz Lukina i Ivanova evanđelja, ljuti se na srednjovjekovne komentatore, pa i Martina Luthera, koji su Mariju učinili uzornom slušateljicom Isusove riječi, kontemplativnom kršćankom, a Martino djelovanje

obezvrijedili. Dobro je u tradiciji što je Marta učinjena zaštitnicom reda njegovateljica bolesnih. Za Luku kaže da je »bio slab prema bogatim, imućnim ženama, a Marta i Marija dobro su se uklapale u to« (37). Marta ima smisla za organizaciju, a Ivan je preko nje htio pokazati jakost vjere: »Žene imaju vlastito područje i vlastita iskustva, snagom kojih doživljavaju Boga i osjećaju njegovu slobodu« (39). Citira propovijed Učitelja Eckarta (1260-1328) koji Martu smatra svestranijom od Marije zato što odgovorno djeluje te je posve okrenuta svijetu i svojim zadaćama, dok Marija treba učiti živjeti. Upozorava da su se u srednjem vijeku heretičkim pokretima katara i drugih pridružile aktivne vjernice, vjerojatno stoga što u zadanim okvirima službene Crkve nisu nalazile dovoljno prostora za svoju žensku osobnost. Tumači sliku Marte od fra Angelica u dominikanskom samostanu u Firenci. U srednjovjekovnoj legendi o Marti koja odgoni zmaja bez nasilnog ubijanja, autorica vidi promociju žene: »Slika Marte sa zmajem postaje providna za nov način ophođenja sa samim sobom, s naravi, s osjetilnošću i spolnošću« (57). Žali što je danas zaboravljena predaja o Marti koja je svladala zmaja.

Iako današnji proučavatelji Luke nisu skloni poistovjetiti Martu i Mariju iz Lk 10, 38-42 s Lazarovim sestrama Martom i Marijom iz Iv 11, 1-45, autorica ih poistovjećuje. Žali što su neki propovjednici i komentatori stopili u jednu Mariju iz Betanije i Mariju iz Magdale te kritizira sve koji su ovu Mariju učinili predstavnicom kontemplativnog života, a zapravo je riječ o filozofsko-stoičkom idealu žene. Ona je uz Isusa postala ono što jest: »Jedna se žena oslobađa od načina ponašanja koji su joj urođeni i na koje se priviknula. Ona sada uči biti ona sama, ili kako se izrazio Meister Eckart, ona uči živjeti. (...) Marija ima vlastito lice, lice mnogih žena. Ali ona počinje vlastitu povijest koja se ne može ni s čim usporediti« (66-67).

Kada je riječ o Mariji iz Magdale, autorica se ljuti na muške komentatore podatka iz Lk 8, 2 (»iz koje bijaše izagnao sedam đavola«) koji su to protumačili kao opsjednuće zbog seksualnih grijeha. Ona je uvjerena da ju je Isus oslobodio duševne bolesti opsjednuća, a to, na primjer, tvrdi i današnji katolički komentator Luke Joseph Fitzmyer. Nakon što je tradicija »zle duhove« poistovjetila sa seksualnim grijesima, također je bezimenu ženu iz Mk 14, 3 poistovjetila s Marijom iz Magdale: »Tako je žena izliječena od duševne bolesti postala bludnica na kojoj se dalo upečatljivo prikazati do čega može dovesti neobuzdana spolnost – do duševnog pomračenja... Tako je bio gotov mračan, dojmljiv i opasan ženski lik Marije Magdalene, Isusove prijateljice, negdašnje bludnice, sestre poduzetne Marte iz Betanije« (72-73). Autorica žali što su se žene u Crkvi morale poistovjećivati s Marijom Magdalenom kakva im je predočavana u propovijedima i na slikama, ali »otkad su počele propitkivati o sebi samima i o svojoj ulozi u Crkvi, sve su im upitnije slike i predodžbe koje su im nametnute« (74). Iz činjenice da sva četiri evanđelista bilježe da je Marija iz Magdale bila pod križem u času Isusova umiranja te da je s drugim ženama otkrila prazan

grob, doživjela ukazanje Uskrsnuloga i to javila učenicima, autorica s pravom zaključuje da je imala posebnu ulogu u prvoj Crkvi. Zato ju je Augustin nazvao »apostolicom apostola«; apokrifi su je učinili Petrovom suparnicom, a u 11. i 12. stoljeću nastale su legende o njezinu propovijedanju vjere. U podnaslovu »Isusova prijateljica« (90-94) autorica protestira što evanđelisti nisu ništa napisali o Isusovu bračnom stanju te s Lutherom i nekim modernim komentatorima smatra da je ova Marija gajila i erotsku ljubav prema Učitelju. Ipak smatra da se njezina »erotika smije osloboditi iz geta usko shvaćene spolnosti i smije se sliti u različite životne odnose« (94). Današnji kršćanski egzegeti – i neki židovski – vide u izreci »*eunusi* radi kraljevstva nebeskog« (Mt 19, 10-12) odgovor povijesnog Isusa teološkim protivnicima koji su mu predbacivali što nije oženjen te nerada djece smanjuje broj onih u koje Bog utiskuje svoju sliku. Isus je svoj celibat opravdao totalnim življenjem za Božje kraljevstvo, a od vjernika u braku tražio međusobnu vjernost. Autorica više puta ističe da su kršćanski teolozi presporo i kasno stvarali pozitivnu teologiju ljudskog tijela i seksualne ljubavi.

Ivan je ženu koja raskošno pomazuje Isusa u Betaniji pred početak muke predstavio kao Mariju, sestru Marte i Lazara (Iv 12, 1-3). Prema Marku i Mateju to čini »neka žena u kući Šimuna Gubavca« (Mk 14, 3; Mt 26, 6-7). Kod Ivana ona »pomaze Isusu *noge*«, kod Mk i Mt »poli *po glavi*«. Luka ne donosi uopće tu zgodu. Naša autorica se odlučila za Markovu verziju kao povijesno najvjerođostojniju jer je po uvjerenju današnjih znanstvenika Markovo evanđelje najstarije. Opjevala ju je kao neznanku koja je uljem u vrijednosti godišnje zarade jednog radnika pomazala Isusovu glavu. Ona žali što su muški komentatori često ovu neznanku izjednačavali s grešnicom iz kuće Šimuna farizeja koja je od Isusa mazanjem nogu i brisanjem svojom kosom molila javni znak oprostjenja i rehabilitaciju pred umišljenim sumještanima (Lk 7, 36-50). Zato ističe: »Ako smo svladali dvije uobičajene zablude: zabludu da ovdje imamo posla s *nekom ženom s prošlošću* i zabludu da je riječ o *uslugama nježnih ženskih ruku*, onda smo se malo približili neznanki« (100-101). U ono doba pomazivani su uvaženi gosti, bolesnici, mrtvaci i kraljevi. U činjenici da ona *maže Isusovu glavu*, autorica čita najavu novoga doba »u kojem će stare vrijednosti biti sunovratom izokrenute« (101). Žali što u kršćansku umjetnost nije ušao motiv kako ova žena pomazuje Isusa za Mesiju: »Žena, za glavu viša, stoji iznad Isusa i nad njim obavlja pomazanje, isključivo muški proročki posao, već govorom tijela nije odgovarala kršćanskom uzoru žene. To služnički ponizno držanje u pomazanju nogu potisnulo je ono staro ranokršćansko sjećanje« (104). Ovdje autorica iznosi divnu meditaciju o tjelesnosti Isusa i onih koje je ozdravljao prema Markovu evanđelju (5, 9: žena iscijeljena od tečenja krvi »osjetila je na *svome tijelu* da je ozdravila« – jedini Marko!).

U petom poglavlju prikazana je »Markova skupina žena« pod križem, na ukopu i na grobu na uskršno jutro. Iz toga zajedno s drugim kršćanskim fe-

ministkinjama zaključuje »da su u zajednicama koje je Marko poznao žene smatrane uzornim učenicama i da su zato imale vodeća mjesta« (113). Ljuti se na Luku koji ne spominje bijeg učenika prigodom uhićenja Isusa, a prisutnost žena pod križem i na uskršno jutro prikazao je tako da se vidi prevaga muškaraca u Isusovu pokretu. »Crkvena stvarnost, a to znači Crkva koju vode muškarci promijenila je izvornu predaju« (114). Iako šestom i osmom postajom križnog puta »počinje trijumf žena«, autorica žali što su »veliki religijski pedagozi, slikari iz vremena prije reformacije, koji su utjecali na sve nas, radije usklađivali nego provocirali. (...) Pri tom su zaboravljena iskustva žena. Gdje nema prava, teško će se posredovati vrijednosti« (117-118). Većina kršćana jedva je svjesna da »se uvijek misli, teologizira, slika i moli sa stanovišta učenika« (118).

Zgodu o dvojici sinova Zebedejevih, koji prema Marku osobno traže da budu na povlaštenim položajima u Isusovu kraljevstvu, Matej je prikazao tako da to za njih moli njihova majka Saloma. Dok većina egzegeta smatra da je Markova verzija bliža povijesnoj istini, jer je Matej želio zaštititi ugled apostolâ, naša autorica se odlučuje za Matejevu verziju i njoj posvećuje šesto poglavlje. Autorica se uopće ne pita zašto je Luka ispustio cijelu zgodu, a Isusovu pouku o veličini služenja premjestio u izvještaj o posljednjoj večeri (Lk 22, 24-27). U Matejevoj verziji događaja ona vidi prihvaćanje izazova na povezivanje novoga i staroga. Majka sinova Zebedejevih nije kućanica koja šuti i sluša nego intervenira. Autorica pretpostavlja da je ona *napustila* muža te sa sinovima krenula u stalan hod za Isusom: »Jedna majka, koja svoju vrijednost vidi utjelovljenu u svojim sinovima, sada želi vidjeti da je njihovo značenje i javno priznato. Ona ne postoji kao ona sama. Ona postoji u svojim sinovima. (...) Ona je sve ostavila na cjedilu, vjerojatno i svoga muža, a još se grčevito drži za ono što joj društvo priznaje kao vrijednost – njezine sinove« (127). Budući da je bila i pod križem s drugim ženama, djelovala je drukčije od svojih sinova, izložila se opasnosti uhićenja, ali je »postala ono što ona jest« (127) »Jedna je žena slijedila svoj put. Ta skupina žena sad je njezino jedino uporište. Ona je sad s onima koji Isusa istinski slijede. Ona je učinila ono što je Isus tražio od njezinih sinova. Jedna se majka emancipirala« (128). Ovdje autorica navodi i primjer Pilatove žene koju spominje jedini Matej. Ona »ne mareći za mišljenje okoline svoga muža mudro savjetuje da se ne miješa u stvar toga Isusa« (129). Matejeve majke »imaju vlastite prosudbe, usuđuju se učiniti nove korake i imaju osobnu povijest« (130).

U posljednjem poglavlju autorica predstavlja »Ivanu, Lukinu uglednu gospođu« koju spominje jedini Luka, i to u tijeku Isusova mesijanskog djelovanja i prigodom otkrića praznoga groba (Lk 8, 3; 24, 10). Autorica pretpostavlja da je ona, upoznavši Isusov program o blizini kraljevstva Božjega *napustila* svoga visoko rangiranog muža u administraciji Heroda Antipe i ljuti se na komentatore koji smatraju da joj je muž vjerojatno umro. Poznata joj je katolička tradicija da je ona zaštitnica samostanskih dobavljača, čime je »bila svedena na dragu ženu koja se vjerno skrbi i koja je potrebna« (136). Za nju je uključenje

u Isusov pokret bilo »život u neovisnosti, bez samovolje, s jednim ciljem, a to je zajedništvo žena i muškaraca iz različitih društvenih slojeva koji se jedni prema drugima odnose posve slobodno« (137). Iako drugdje kritizira Luku što je namjerno oslabio zgrade o ženama uz Isusa, ovdje ga autorica hvali: »Ali politička poanta koju Luka daje pripovijesti o Ivani, od nje čini puno više negoli samo domaćicu umornu od braka« (18). Skreće pozornost da se Luka u svom evanđelju i Djelima apostolskim zanima za Herodovu obitelj te da u tom svjetlu treba gledati ulogu Ivane: »Ivana se solidarizira s Isusom i riskira da je se prepozna kao ministrovu ženu i nekadašnju pripadnicu dvora. Ivana je politički ženski lik Novoga zavjeta i ona slijedi Isusa posve ozbiljno« (139-140). Preuzela je opasnost da se kao pripadnica dvora solidarizira s izdajnicima države.

U podnaslovu »Ženska emancipacija u muškoj Crkvi« autorica se još jednom ljuti na Luku što je učinio da žene oko Isusa *služe* i Dvanaestorici, osobito u Djelima apostolskim: »On ima pred očima Crkvu s mnogim praktičnim zadaćama – socijalne službe koje su u njegovu okruženju bile nepoznate, skrb za udovice i siromahe. Moralo se otkriti poslove za udovice, a u zajednici organizirati službe. Za to je kucalo njegovo srce i za te je službe oslobodio žene – diakonija, vođenje kućnih zajednica« (142). Ipak ga hvali što je u ozdravljenju zgrbljene žene, koju donosi samo on (Lk 13, 10-17), »ispričao jedno od najljepših izlječenja žena« te dodaje da je ova žena »u Isusu našla spas i nadu, uspravan hod i budućnost« (143).

Ovo je rasprava teološki i umjetnički obrazovane protestantske vjernice o ženama oko Isusa kao inspiraciji za današnje kršćanke. Ona je ujedno krik za ženskim vjerničkim čitanjem Novoga zavjeta i molba muškarcima u svim Crkvama da ne drže monopol tumačenja Riječi Božje. Katolici će zažaliti što tek usput dotiče Isusovu Majku. Njezinu kritiku Luke i drugih novozavjetnih pisaca što su otupili Isusovu otvorenost prema ženama iz straha za službe muškaraca u Crkvi dijeli američka katolička teologinja Elisabeth Schüssler Fiorenza, te osobito redovnica bibličarka Barbara Reid u svojoj disertaciji *Choosing the Better Part. Women in the Gospel of Luke* (Minnesota, Collegeville, 1996). One su dakako svjesne da su Luka i ostala tri evanđelista kanonske knjige Crkve, ali pozivaju na kreativno čitanje svetih tekstova iz iskustva i teološke naobrazbe današnjih vjernica. Na sličnoj, ali strogo katoličkoj crti je knjiga Marice Stanković, *Žene u evanđelju* (Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1969. i 2001. s pogovorom Bonaventure Dude). Ljiljana Matković-Vlašić u svojoj knjizi *Žena i Crkva* (1973. i 2002.) raspravlja u ulozi žena u duhu smjernica Drugoga vatikanskog sabora. Ovome u najnovije vrijeme pridonosi knjiga *Marija Magdalena: od Isusove učenice do filmske glumice* (Zagreb, Institut Ivo Pilar, 2018) od dviju katolkinja. Prvi, egzegetsko-teološki dio (str. 12-293) napisala je dr. sc. Jadranke Rebeka Anić, teologinja i redovnica, a drugi (296-474) katolička komunikologinja dr. sc. Irena Sever Globan.

Ovu knjigu je prevela Katica Knezović, katolička teologinja koja je doktorirala u Beču. Uspješno se čuvala da autoricu ne »katholicizira« zadovoljivši se s nekoliko bilježaka uz tekst koji katolici hrvatskoga govornog područja ne bi razumjeli. Knjiga je izvrsna potpora ulozi žena u Isusovu pokretu na početku kršćanstva i u Crkvama danas. Okolnost da ju je prevela katolkinja u Zagrebu, a izdali protestanti Hrvatske u Rijeci ujedno je prilog ekumenskom gibanju na hrvatskom govornom području.